

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-oktabr 2025 yil
Ma'qullandi: 28-oktabr 2025 yil
Nashr qilindi: 31-oktabr 2025 yil

KEYWORDS

ijtimoiy adolat, taqsimlovchi adolat, tan olish adolati, struktura adolati, tenglik, inklyuziya, inson huquqlari, Gini koeffitsienti, ijtimoiy siyosat.

IJTIMOYIY ADOLAT TUSHUNCHASINING FALSAFIY ASOSLARI VA ZAMONAVIY TALQINLARI

Normirzayev Haydarali Tóychiboy ógli
normirzayevhaydaralil@gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17523050>

ABSTRACT

Mazkur maqolada "ijtimoiy adolat" tushunchasining falsafiy ildizlari (klassik adolat nazariyalari, xususan taqsimlovchi adolat, huquqiy adolat va tan olish adolati) hamda zamonaviy davrda ushbu tushunchaning yangi talqinlari yoritilgan. Shuningdek, rivojlangan davlatlarda ijtimoiy adolatni baholashda qo'llaniladigan asosiy ko'rsatkichlar — Gini koeffitsienti, ijtimoiy adolat indeksi, ijtimoiy inklyuziya darajasi — statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi. Maqolada OECD va BMT hisobotlariga tayangan holda adolatning nazariy va amaliy talqinlari o'rtasidagi bog'liqlik ko'rsatilib, xulosa qismida ijtimoiy adolatni ta'minlash istiqbollari yoritiladi.

Zamonaviy dunyoda ijtimoiy adolat tushunchasi jamiyat taraqqiyoti, inson huquqlari va barqaror rivojlanishning asosiy mezonlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ijtimoiy adolat — bu jamiyatda barcha fuqarolarga teng imkoniyatlar, huquqlar va ijtimoiy himoya kafolatlarini ta'minlashga qaratilgan axloqiy-falsafiy hamda ijtimoiy-siyosiy tamoyillar tizimidir. OECD tashkiloti ta'rifiga ko'ra, ijtimoiy adolat "adolatli munosabatlarni qadrlash, adolatsizlikka nisbatan murosasizlik va teng imkoniyatlarni targ'ib qilish"ni anglatadi [1].

Mazkur tushuncha tarixan falsafa, siyosatshunoslik va ijtimoiy nazariyaning markaziy mavzularidan biri bo'lib kelgan. XX asrda bu yo'nalishda J. Rawls, A. Sen, N. Fraser, I. Young kabi mutafakkirlar tomonidan ijtimoiy adolatning yangi konsepsiyalari ishlab chiqilgan. Bugungi kunda esa, adolat nafaqat nazariy bahs mavzusi, balki davlat siyosati, iqtisodiy islohotlar, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarining amaliy mezoniga aylanmoqda [2].

Tahlil

Ijtimoiy adolat nazariyasining falsafiy asoslari qadimgi yunon faylasuflari Platon va Aristotel qarashlaridan boshlangan. Platon "Davlat" asarida adolatni jamiyatdagi har bir toifaning o'z vazifasini bajarishi bilan bog'lagan bo'lsa, Aristotel adolatni tenglik va o'zaro muvozanat tamoyillariga asoslagan. U "taqsimlovchi adolat" tushunchasini ilgari surib, foyda va javobgarlikning jamiyat a'zolari o'rtasida adolatli taqsimlanishi zarurligini ta'kidlagan [3].

Zamonaviy davrda ijtimoiy adolat nazariyasiga eng katta ta'sir ko'rsatgan asarlardan biri — John Rawlsning "A Theory of Justice" (1971) kitobidir. Uning "justice as fairness" (adolatli adolat) nazariyasiga ko'ra, jamiyatdagi tengsizlik faqat shunda oqlanishi mumkin, agar u eng kam ta'minlangan qatlamlarning

manfaatiga xizmat qilsa. Rawls “teng imkoniyatlar” va “farqlar printsiplari” orqali adolatni ikki yoʻnalishda — erkinlik va ijtimoiy tenglik asosida — izohlaydi [2].

Shu bilan birga, ijtimoiy adolat tushunchasi 1990-yillardan boshlab “tan olish adolati” (recognition justice) va “struktura adolati” (structural justice) kabi yangi talqinlar bilan boyidi. Axel Honneth va Nancy Fraser ijtimoiy adolatni nafaqat iqtisodiy resurslarni taqsimlash, balki inson qadr-qimmatini, madaniy xilma-xillikni va identitetni tan olish orqali ham taʼminlanishini taʼkidlaydi [4]. Iris Marion Young esa struktura adolati nazariyasida adolatsizlik koʻpincha shaxsiy emas, balki tizimli, institutsional shakllarda namoyon boʻlishini isbotlaydi [5].

Amaliy darajada, rivojlangan davlatlarda ijtimoiy adolatni baholash uchun turli statistik koʻrsatkichlardan foydalaniladi. Masalan, OECD 2024-yilgi hisobotiga koʻra, Norvegiya, Daniya, Finlyandiya va Islandiyada Gini koeffitsienti 0.25–0.28 oraligʻida, bu esa juda past daromad tengsizligini anglatadi [6]. OECD oʻrtacha koʻrsatkichi esa 0.32 boʻlib, ayrim davlatlarda (masalan, AQSh, Meksika, Turkiya) bu koʻrsatkich 0.40 dan yuqori.

Bundan tashqari, “**Social Justice Index**” (Bertelsmann Stiftung, 2019) maʼlumotlariga koʻra, Islandiya, Norvegiya, Daniya va Finlyandiya eng adolatli jamiyatlar qatoriga kiradi. Ular “taʼlimga kirish imkoniyati”, “ijtimoiy birdamlik”, “avlodlararo tenglik” va “bozor imkoniyatlariga kirish” kabi yoʻnalishlarda yuqori natijalarga erishgan [7]. Bu mamlakatlarda davlat siyosati fuqarolar farovonligini taʼminlash, inklyuziya va inson huquqlarini himoya qilishga qaratilgan boʻlib, adolat nazariyasining amaliy ifodasidir.

BMT (United Nations) esa ijtimoiy adolatni “barcha insonlarning jamiyat va tabiiy resurslardan teng foydalanish imkoniyatiga ega boʻlishi” deb taʼriflaydi. Bu kontseptsiya ijtimoiy adolatni global miqyosda, barqaror rivojlanish va inson huquqlari bilan uzviy bogʻlaydi [1]. Shuningdek, globalizatsiya, raqamli transformatsiya va sunʼiy intellekt kabi yangi jarayonlar ijtimoiy adolatga yangi falsafiy va amaliy chaqiriqlarni yuzaga keltirmoqda [5].

Nordik mamlakatlari tajribasi (Daniya, Norvegiya, Shvetsiya, Finlyandiya) shuni koʻrsatadiki, kuchli ijtimoiy himoya tizimi, sogʻlom taʼlim siyosati, gender tengligi va past korrupsiya darajasi adolatli jamiyatni shakllantirishning asosiy omillaridir. Bu model “farovonlik davlati” (welfare state) konsepsiyasining eng muvaffaqiyatli koʻrinishidir [6].

Xulosa

Ijtimoiy adolat insoniyat tarixidagi eng qadimiy va eng dolzarb falsafiy masalalardan biridir. U shunchaki tenglik emas, balki jamiyatda har bir shaxsning qadr-qimmatini tan olish, imkoniyatlarni adolatli taqsimlash va tizimlarni odilona boshqarish demakdir. Falsafiy jihatdan, adolatning Rawls, Honneth, Fraser, Young kabi olimlar ishlab chiqqan nazariyalari zamonaviy siyosat va boshqaruv amaliyotida oʻz aksini topmoqda.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni koʻrsatadiki, ijtimoiy adolatni taʼminlash faqat moddiy resurslarni qayta taqsimlash emas, balki adolatli institutlar, shaffof boshqaruv, inklyuziv siyosat va fuqarolik ishonchini mustahkamlash orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, ijtimoiy adolatni baholash uchun Gini koeffitsienti, adolat indeksi va inklyuziya darajasi kabi koʻrsatkichlar global meʼyorga aylanmoqda.

Kelajakda esa ijtimoiy adolat tushunchasi yangi texnologiyalar, sunʼiy intellekt, ekologik masʼuliyat va raqamli tenglik kabi yoʻnalishlarda yangi falsafiy asos va amaliy mexanizmlar talab etadi. Shu bois, ijtimoiy adolatni chuqur falsafiy tahlil qilish va uni zamonaviy siyosiy strategiyalarga tatbiq etish global taraqqiyotning muhim omili boʻlib qoladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. United Nations. Social Justice in an Open World: The Role of the United Nations. New York, 2006.
2. Rawls J. A Theory of Justice. Harvard University Press, 1971.
3. Aristotle. Nicomachean Ethics. Trans. by W.D. Ross. Oxford University Press, 1980.
4. Honneth A. "Recognition and Justice: Outline of a Plural Theory of Justice." Acta Sociologica, 2004.
5. Young I.M. Structural Injustice and Social Transformation. Cambridge University Press, 2011.
6. OECD. Society at a Glance 2024: Income and Wealth Inequalities. OECD Publishing, 2024.
7. Bertelsmann Stiftung. Social Justice Index 2019: In a Nutshell. Gütersloh, 2019.

